

I. Miniailo

THE CORRELATION BETWEEN CULTURAL CONSUMPTION AND SOCIAL STRATIFICATION POSITION: THEORETICAL APPROACHES USED IN EMPIRICAL RESEARCHES IN WESTERN SOCIOLOGY

The article presents theoretical approaches to studying correlation between individual social stratification position and cultural consumption. Particularly, it describes opposing theoretical perspectives which assert, respectively, strong and weak correlation. There are two arguments within the frame of first perspective: homology argument vs. cultural “omnivorousness”-“univorousness” argument (inclination to consume “highbrow” and “lowbrow” arts together or inclination to consume genres which are more homogeneous as for status). Second perspective, which emphasizes weak correlation, is presented by “new middle-class” theory, theory of new identities, and “well-fare state and inequality” approach.

The article is aimed to promote cultural consumption analysis in Ukraine in a context of comparative research.

Keywords: cultural consumption, social stratification, theoretical approaches.

УДК 001(=161.2):17.022.1

Малиш Л. О.

ПРЕСТИЖ ПРОФЕСІЇ ВЧЕНОГО В ОЦІНКАХ УКРАЇНЦІВ: ВІКОВИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто вікові особливості оцінки престижу професії вченого в українському суспільстві. При інтерпретації одержаних даних взято до уваги уявлення українців про стан вітчизняної науки, її роль у суспільному розвитку, мотивацію вчених до вибору професії.

Ключові слова: престиж професії вченого, вчений, українська наука.

Наука, яка виступила рушієм переходу низки суспільств до індустріального етапу розвитку, визначає цей процес і надалі. Тому закономірно, що вона є об'єктом дослідження значної кількості дисциплін, у тому числі соціології. Дослідницьке поле соціології науки є достатньо широким та охоплює як процеси, що стосуються взаємодії наукової інституції з іншими соціальними підсистемами, так і специфіку її функціонування. В межах останнього напрямку, зокрема, аналізуються думки населення щодо значення науки для соціального розвитку та її загального стану, а також оцінка громадянами престижу професії вченого. Зазначену проблематику розглянуто у працях вітчизняних дослідників, які вивчали уявлення населення щодо вітчизняної науки [1; 2; 3; 4; 7], аналізували окремі аспекти оцінок українцями престижу професії вченого [5; 6; 9] та здійснювали розгляд відтворення професійного про шарку науковців [8; 9].

Водночас, у межах перелічених досліджень не були предметом спеціального вивчення саме вікові особливості уявлень населення про роль науки у подальшому суспільному розвитку та її перспективи і оцінок престижу професії вченого. Між тим, одержані знання могли б стати підґрунтям для розробки заходів, які б поліпшили процес підготовки наукових кадрів та дали змогу заповнити низку гносеологічних лакун у системі вітчизняного соціологічного знання.

Подані у статті висновки ґрунтуються на результатах даних моніторингових «Громадська думка в Україні-2007» (N = 1800) та «Українське суспільство-2008» (N = 1801), проведених Інститутом соціології НАН України у 2007 та 2008 роках за репрезентативною для дорослого населення України вибіркою.

Для порівняння вікових особливостей уявлень щодо стану й перспектив вітчизняної науки та оцінок престижу професії вченого, респон-

дентів було загреговано у три категорії: молодь (особи віком від 18 до 34 років), особи середнього віку (від 35 до 54 років) та особи старшого віку (від 55 років та старші).

Уявлення українців про вітчизняну науку

Оцінка населенням престижності певної діяльності є тісно пов'язаною з уявленнями про те, наскільки сфера, у якій вона здійснюється, є важливою для розвитку суспільства, якими є її стан та подальші перспективи. Відтак, інтерпретація оцінки престижу професії вченого вимагає аналізу думок населення щодо різних аспектів функціонування наукової інституції, серед яких:

- обізнаність щодо науково-практичних досягнень Національної академії наук України;
- оцінка ролі науки у сучасному українському суспільстві;
- оцінка рівня розвитку вітчизняної науки;
- оцінка перспектив української науки.

Зазначений перелік індикаторів дає змогу визначити не лише уявлення українців щодо вітчизняної науки, а й міру обґрунтованості цих оцінок, зокрема, з огляду на те, наскільки населення є поінформованим щодо діяльності чільної наукової організації – Національної академії наук.

Дані щодо обізнаності про діяльність Національної академії наук демонструють, що більша частина українців не знайома з її науково-практичними досягненнями (табл. 1). При цьому статистично значущих відмінностей у частках осіб різного віку, які є досить знайомими з ними, встановлено не було, тоді як деякою мірою знайомими з досягненнями НАНУ частіше є особи молодого та середнього віку (25,4 % та 23,7 % проти 15,4 % у осіб старшого віку), а не знайомими, навпаки, особи літнього віку – 80,5 % проти 72,2 % молодих респондентів та 73,3 % осіб середнього віку¹.

Таблиця 1. Обізнаність представників різних вікових категорій щодо науково-практичних досягнень НАНУ, %

Рівень обізнаності	Молодь	Особі середнього віку	Особі старшого віку	Загалом
Досить знайомий	2,4	3,0	4,1	3,2
Знайомий деякою мірою	25,4	23,7	15,4	21,5
Не знайомий	72,2	73,3	80,5	75,3
N	551	663	586	1800

Можна було б пояснити низьку поінформованість населення щодо здобутків НАНУ тим,

¹ Значущість відмінностей визначено з застосуванням z-критерію з поправкою Бонфероні, $p = 0,01$.

що діяльність цієї інституції, так само як і інших наукових установ, не надто широко висвітлюється у ЗМІ. Однак, зауважимо, що обізнаність працівників науково-дослідних установ з цього питання хоча і суттєво вища, ніж у пересічного українця, але все ж не така висока, як можна було б очікувати з огляду на сферу їхньої зайнятості. Так, досить добре знайомі з науково-практичними досягненнями НАНУ 31 % осіб цієї категорії, 41,4 % працівників науково-дослідних установ – деякою мірою, а 27,6 % – не знайомі. Попри невелику кількість представників цієї професійної групи у масиві², розподіл відповідей на це запитання свідчить про те, що у сучасному українському суспільстві Національна академія наук, очевидно, не є тією інституцією, з якою можна було б пов'язувати розвиток вітчизняної науки – уявлення про результати її діяльності є далеко не повним навіть у задіяних у науковій галузі.

Відповідаючи на запитання щодо ролі науки у сучасному українському суспільстві, більшість респондентів (62,2 % загалом по масиву) вважає, що суспільство не може існувати без науки (табл. 2). Хоча тут варто відмітити і достатньо високу частку осіб, яким важко визначити, наскільки необхідною є наука для суспільства, – таких близько третини серед усіх опитаних (31,8 % загалом по масиву). Оцінки ролі науки у суспільному житті в українців різного віку є достатньо подібними – значущі відмінності було зафіксовано лише щодо осіб середнього та старшого віку, з яких перші більш схильні вважати неможливим розвиток суспільства без науки (66,5 % проти 58,3 %), тоді як другі частіше вагаються з визначенням ролі науки для суспільства (36,8 % проти 26,7 %)³.

Таблиця 2. Оцінка представниками різних вікових категорій ролі науки у суспільному житті, %⁴

Оцінка	Молодь	Особі середнього віку	Особі старшого віку	Загалом
Суспільство не може існувати без науки	61,1	66,5	58,3	62,2
Існування суспільства можливе і без науки	6,4	6,8	5,0	6,1
Важко відповісти	32,5	26,7	36,8	31,8
N	550	662	585	1797

² Кількість осіб, які працюють у науково-дослідних установах, становить 29.

³ Значущість відмінностей визначено з застосуванням z-критерію з поправкою Бонфероні, $p = 0,01$.

⁴ Відсотки наведено до кількості тих, хто відповів на запитання.

Думки про те, що наука необхідна для суспільства, цілком природно, притаманні і більшій частині працівників науково-дослідних установ (72,4 %), тоді як вважають, що суспільство може обійтись без науки, чи не визначились з відповіддю на це запитання 3,4 % та 24,1 % представників цієї професійної категорії.

Оцінюючи стан вітчизняної науки, українці найчастіше вказують на її суттєве відставання від світового рівня – 37,5 % з усіх тих, хто дав відповіді на це запитання, тоді як відповідність її рівня світовому визнає 6 % респондентів. Найважче визначити стан вітчизняної науки особам літнього віку: частка тих, хто не зміг дати оцінку вітчизняній науці, серед представників цієї вікової категорії становить 40,3 % та є значущо вищою, аніж аналогічна частка серед молоді та осіб старшого віку¹. Оцінки стану вітчизняної науки особами, які працюють у науково-дослідних установах, є більш песимістичними, ніж у населення загалом: жоден з опитаних із цієї категорії не відзначив того, що українська наука перебуває на світовому рівні, тоді як частка тих, хто вважає, що вона суттєво відстає від світового рівня, становить 41,4 %.

Таблиця 3. Оцінка представниками різних вікових категорій стану вітчизняної науки, %²

Оцінка стану науки	Молодь	Особи середнього віку	Особи старшого віку	Загалом
В основному знаходиться на світовому рівні	6,7	5,0	6,3	6,0
Лише з ряду проблем є світовим лідером, у цілому ж трохи відстає	23,3	25,5	20,1	23,1
Істотно відстає від передового рівня світової науки	38,5	40,3	33,3	37,5
Важко відповісти	31,5	29,2	40,3	33,5
N	550	662	586	1798

З огляду на перелічені обставини, не викликають подиву відповіді на запитання щодо перспектив подальшого розвитку науки. Так, приблизно кожен п'ятий (19,8 %) очікує погіршення її стану, а чи не кожен третій прогнозує збереження її нинішнього стану (28,7 %) і лише 13,2 % респондентів сподіваються на успішний розви-

¹ Значущість відмінностей визначено з застосуванням z-критерію з поправкою Бонфероні, $p = 0,01$.

² Відсотки наведено до кількості тих, хто відповів на запитання.

ток науки в Україні. При цьому, існують вікові особливості очікувань населення щодо перспектив української науки: серед молоді та осіб середнього віку є значущо більшою частка тих, хто відзначає, що стан вітчизняної науки залишиться без змін, ніж серед осіб старшого віку. Натомість серед останніх є значущо вищою частка тих, кому важко відповісти на запитання. Доволі значним є і відсоток тих, кому важко прогнозувати перспективи вітчизняної науки, серед осіб, які працюють у науково-дослідних установах – 48,3 %. Водночас, про збереження стану справ у науці говорить 34,5 % представників цієї категорії, про її успішний розвиток – 10,3 %, а про погіршення стану науки – 6,9 %.

Таблиця 4. Очікування представників різних вікових категорій щодо перспектив розвитку вітчизняної науки, %³

Очікування	Молодь	Особи середнього віку	Особи старшого віку	Загалом
Успішний розвиток науки в Україні	13,4	12,2	14,2	13,2
Збереження нинішньої ситуації	33,8	30,5	21,8	28,7
Погіршення стану науки	18,5	22,2	18,3	19,8
Важко відповісти	34,3	35,1	45,7	38,3
N	551	663	586	1800

Таким чином, за наведеними даними, українці є в основному доволі слабо поінформованими щодо досягнень Національної академії наук та не надто високо оцінюють її сучасний стан і подальші перспективи. При цьому молоді та особи середнього віку є більш обізнаними щодо діяльності НАНУ, ніж особи старшого віку, а також їм притаманне чіткіше уявлення про стан та подальші перспективи її розвитку, ніж у осіб старшого віку, серед яких частка тих, кому важко визначитись з відповідями на запитання, є вищими, ніж у осіб молодшого віку. Достатньо значна кількість осіб, яким важко дати відповідь на запропоноване запитання, демонструє, з одного боку, наявність низки суперечностей, притаманних науковій галузі, а з іншого – недостатність інформації щодо процесів, які відбуваються у цій сфері загалом. Про це ж свідчать і відповіді працівників науково-дослідних установ, які є більш обізнаними з діяльністю НАНУ, ніж населення загалом, і, очевидно, краще інформовані про стан справ у науковій галузі (з огляду на сферу зайнятості), але також не впевнені у тому,

³ Відсотки наведено до кількості тих, хто відповів на запитання.

яким буде вектор подальшого розвитку вітчизняної науки.

Престиж професії вченого в українському суспільстві

Аналізуючи оцінки престижу професії вченого, слід звернутися і до аналогічних оцінок щодо професії викладача ВНЗ. Діяльність останнього також передбачає здійснення наукової діяльності, оскільки саме її результати, викладені у фахових наукових виданнях, є передумовою одержання наукового ступеня та вченого звання.

Однак, перш ніж розглядати безпосередньо оцінки престижу зазначених професій, поглянемо, наскільки, на думку населення, їхні представники відповідають уявленню про успішну людину, що також є важливим показником престижності певної професії у суспільстві. Відомого вченого готові визнати втіленням успішної людини в українському суспільстві лише 4,8 % опитаних, і ця частка статистично значущо не відрізняється для представників різних вікових категорій. Не набагато більша кількість українців схильна розглядати як успішну високоосвічену людину – таких виявилось 8,6 % серед усіх респондентів, статистично значущих розбіжностей у оцінках осіб різного віку також виявлено не було¹. Як можна побачити з наведених даних, не підкріплена високою заробітною платнею діяльність не є надто популярною в українському суспільстві.

Визначимо тепер те, якими є оцінки престижу професій вченого та викладача ВНЗ та динаміку їх змін за роки незалежності. Нагадаємо, що Інститутом соціології НАН України репрезентативні загальнонаціональні дослідження престижу професій було започатковано у 1994 році. У них респондентам пропонувався перелік з 31 найменування професій та занять, престижність яких вони мали оцінити за 5-бальною шкалою, де 1 – дуже високий престиж у суспільстві, 2 – високий, 3 – середній, 4 – низький, 5 – дуже низький. На основі одержаних даних підраховувався Індекс престижу професій, який являв собою зважені середні арифметичні значень, які приписувались відповідям респондентів щодо престижності професій, де 1 – дуже високий престиж у суспільстві, 0,5 – високий, 0 – середній, -0,5 – низький, -1 – дуже низький. Докладну інформацію щодо оцінок українцями престижу професій та занять викладено у працях С. Оксамитної [5; 6], у цій статті, відповідно до її мети, буде приділено увагу лише розгляду оцінок престижу професій вченого та викладача ВНЗ.

За даними табл. 5, спостерігалось поступове зростання престижу обох професій за роки неза-

лежності, яке дістає вияв не лише у збільшенні значення індексу престижу цих професій, а і їх просуванні вгору у загальній ієрархії.

Таблиця 5. Динаміка оцінок престижу професій вченого та викладача ВНЗ

Професія	1994		1996		1999		2007	
	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг
Вчений	0,245	10	0,270	10	0,289	10	0,343	7
Викладач ВНЗ	0,160	13	0,201	12	0,310	9	0,316	8

Таблицю побудовано за даними: [5, с. 171; 6, с. 43].

Безумовно, наведені дані – це середні значення індексів по масиву, а оцінки престижу зазначених професій у представників різних соціодемографічних категорій можуть різнитися. Так, у дослідженнях С. Оксамитної [5; 6] було виявлено низку відмінностей у оцінках престижу професій залежно від віку, статі, рівня освіти, типу населеного пункту, регіону проживання респондента, його сфери зайнятості та суб'єктивної класової належності. Для з'ясування міри гомогенності оцінок престижу професій вченого та викладача ВНЗ представниками різних соціодемографічних категорій населення було побудовано регресійні моделі (метод загальної лінійної моделі), де залежними змінними виступали значення індексів престижу професій вченого та викладача ВНЗ, а незалежними змінними – такі характеристики респондентів:

- стать (чоловіча/ жіноча);
- вікова категорія респондента, представлена альтернативами: молодь (18–34 роки), особи середнього віку (35–54 років), особи старшого віку (55 років та старші);
- рівень освіти, який вимірювався за допомогою градацій: початкова та неповна середня; середня загальна; середня спеціальна (враховуючи училище та коледж); перша ступінь вищої освіти (бакалавр); повна вища освіта (враховуючи вчений ступінь);
- тип населеного пункту, де мешкає респондент, представлений альтернативами: Київ; велике місто (з населенням понад 250 тисяч осіб); невелике місто чи смт (з населенням до 250 тисяч осіб); село;
- регіон проживання, який визначався альтернативами: Східний (Донецька, Луганська, Харківська області); Західний (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області); Центральний (Вінницька, Дніпропетровська, Житомирська, м. Київ, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області);

¹ Перевірка значущості відмінностей здійснювалася з застосуванням z-критерію з поправкою Бонфероні.

Південний (Запорізька, АР Крим, Миколаївська, Одеська, Херсонська області).

Як було виявлено під час аналізу, значущий вплив на оцінку престижу професії вченого чинять вікова категорія респондента, тип населеного пункту та регіон, де він проживає. Престиж професії викладача ВНЗ зумовлюється типом населеного пункту, де респондент проживає, а також рівнем його освіти та статтю. При цьому перелічені незалежні змінні дають змогу пояснити 2,7 % варіації індексу престижу професії вченого та 3,1 % варіації індексу професії викладача ВНЗ. Основні параметри обох моделей подано у табл. 6.

Таблиця 6. Чинники престижу професій вченого та викладача

	Престиж професії вченого		Престиж професії викладача ВНЗ	
	В	Значущість	В	Значущість
Констант	0,544	0,000	0,339	0,000
Вікова категорія	p < 0,001		–	
Молодь	-0,121	0,000		
Особи середнього віку	-0,093	0,001		
Особи старшого віку				
Регіон проживання	p < 0,001		–	
Схід	-0,121	0,001		
Захід	-0,083	0,030		
Центр	-0,150	0,000		
Південь				
Тип населеного пункту	p = 0,007		p < 0,001	
Київ	-0,022	0,706	-0,046	0,315
Велике місто	-0,003	0,929	-0,111	0,000
Невелике місто	-0,090	0,000	-0,064	0,010
Село				
Рівень освіти	–		p = 0,001	
Неповна середня (у тому числі початкова)			0,126	0,000
Середня загальна			0,101	0,007
Середня спеціальна (у тому числі ПТУ)			0,051	0,092
Перша ступінь вищої			0,043	0,191
Повна вища (у тому числі вчений ступінь)				
Стать	–		p = 0,001	
Чоловіча			-0,066	0,001
Жіноча				
Скоригований R ²	0,027		0,031	

Курсивом виділено референтні категорії. Рискою «—» відмічено змінні, вплив яких не є значущим.

За наведеними моделями, набори чинників, які зумовлюють варіацію оцінок престижу професії вченого та викладача ВНЗ, різняться між собою. Так, вищі оцінки престижу професії вченого дають люди старшого віку, які мешкають у селах Південного регіону, тоді як престиж професії викладача ВНЗ вважають вищим жінки з невисоким освітнім рівнем, які мешкають у селах. Загалом оцінки престижу обох професій незначною мірою варіюють у представників означених соціо-демографічних категорій, що підтверджує тренди, зафіксовані у міжнародних дослідженнях престижу професій. Також відзначимо і те, що престиж професій, пов'язаних із науковою діяльністю, в українському суспільстві є достатньо високим та тяжіє до зростання.

Водночас, професія викладача у українців меншою мірою асоціюється з науковою діяльністю, аніж професія вченого. Це підтверджується і відмінностями у чинниках, які визначають оцінки престижу цих професій і тим, що вони, з огляду на розподіл відповідей щодо рівня їх престижності, належать до різних груп. Так, за типологією С. Оксамитної та А. Патракової, викладач ВНЗ входить до групи «просвітницьких професій», тоді як вчений – до групи «технічно-творчих професій» (докладніше інформацію про типологізацію професій відповідно до оцінок їхньої престижності див. у [5]).

Зростання престижу наукової професії мало б бути спричиненим низкою об'єктивних обставин, зростанням значення науки для різних галузей народного господарства, покращенням умов праці науковців тощо. Відтак, логічно очікувати, що українці відзначатимуть зростання престижу професії вченого. Втім, відповідаючи на запитання щодо змін престижу професії вченого в Україні за останні роки, переважна більшість опитаних все-таки констатує його зниження (46,3 % загалом по масиву, крім того, майже половина з них –24,4 % – відмічає його значне зменшення), ще 13,1 % говорять, що він залишився без змін, 29,5 % не можуть визначитись з відповіддю на запитання і лише 11,1 % респондентів відзначають підвищення престижу професії вченого. Зауважимо, однак, що під час опитування у 2003 році частка тих, хто вважав, що престиж професії науковця зменшився, становила 57 % (частка тих, хто вважав, що він зменшився значною мірою, сягала 25 %) [9, с. 235]. Тобто загалом, спостерігаємо зростання престижу професії і на підставі відповідей на це запитання.

Уточнюючи дані щодо динаміки оцінки престижу професії вченого, подивимось, чи є відмінності у оцінках змін її престижу у представників різних соціо-демографічних категорій та чи є вони подібними до тих, що спостерігалися

Таблиця 7. Соціальні чинники оцінок динаміки професії вченого

	Престиж значно знизився		Престиж трохи знизився		Престиж залишився без змін	
	В	Значущість	В	Значущість	В	Значущість
Констант	1,612	0,000	0,884	0,006	0,187	0,594
Вікова категорія	p = 0,014					
Молодь	-0,429	0,061	-0,110	0,640	0,258	0,306
Особи середнього віку	-0,040	0,855	0,226	0,321	0,119	0,639
Особи старшого віку						
Тип населеного пункту	p ≤ 0,000					
Київ	2,106	0,000	1,974	0,000	1,804	0,001
Велике місто	0,548	0,018	0,749	0,002	0,845	0,001
Невелике місто	0,530	0,019	0,769	0,001	0,848	0,001
Село						
Регіон проживання	p ≤ 0,000					
Схід	-1,356	0,000	-1,255	0,000	-0,723	0,031
Захід	-1,952	0,000	-1,531	0,000	-1,293	0,000
Центр	0,044	0,898	0,554	0,115	0,126	0,739
Південь						
N = 1263; 2LL = 474,644; $\chi^2 = 165,681$; df = 14; p ≤ 0,000; псевдо R ² (Нагелькерк) = 0,132						

Курсивом виділені референтні категорії.

щодо оцінки престижу професії вченого. Для цього побудуємо мультиноміальну регресійну модель зумовленості оцінки динаміки престижу професії вченого низкою соціальних чинників. Зміна престижу професії вченого визначалася респондентами за п'ятибальною шкалою, де 1 – значно знизився, 2 – трохи знизився, 3 – залишився на тому самому рівні, що й раніше, 4 – трохи підвищився, 5 – значно підвищився. З огляду на невелику кількість осіб, які констатували значне підвищення престижу професії науковця останнім часом, альтернативи 4 та 5 було об'єднано. У регресійній моделі здійснюється порівняння тих, хто вважає, що престиж професії вченого значно знизився, трохи знизився та залишився на тому самому рівні, що й раніше, з тими, хто відзначає підвищення престижу професії вченого. Незалежними чинниками, вплив яких на оцінку престижу професії науковця перевірявся, були вікова категорія респондента, тип населеного пункту, де він мешкає, регіон проживання, стать респондента та його освітній рівень¹. При побудові моделі було встановлено, що оцінку динаміки престижу професії науковця визначають вік, тип населеного пункту та регіон, де проживає респондент. Значущого впливу на них статі та освіти виявлено не було. Загалом перелічені змінні дають змогу пояснити 13,2% варіативності залежної змінної. Основні параметри регресійної моделі подано у табл. 7.

Наведені у таблиці дані дають нам змогу відзначити меншу схильність молоді, порівняно з іншими віковими категоріями, до того, щоб вва-

жати престиж професії вченого таким, що значно зменшився². Мешканці сіл більшою мірою, аніж мешканці міст, схильні вважати зміни престижу професії вченого позитивними. Щодо регіональної належності респондентів, то жителі Східного та Західного регіонів більш оптимістично, аніж Південного регіону, оцінюють динаміку престижу професії вченого, тоді як в оцінках респондентів з Південного та Центрального регіонів значущих відмінностей не спостерігається.

Порівнюючи подані у таблицях 6 та 7 параметри моделей зумовлення оцінок престижу професії вченого та динаміки змін престижу професії вченого соціальними чинниками, бачимо, що їх набір збігається. Однак вплив перелічених чинників у моделях дещо відрізняється. Приміром, особи, які, мешкають у селах, дають і вищі оцінки престижу професії науковця, і більш схильні вважати позитивною динаміку його змін у суспільстві, аніж мешканці інших населених пунктів. А от мешканці Сходу та Заходу, хоча і відмічають позитивну динаміку престижу професії вченого, схильні давати йому низьку оцінку. Так само і молоді люди, попри дещо більшу орієнтацію на позитивну оцінку змін престижу професії вченого в українському суспільстві, тяжіють до нижчих оцінок її престижу. Тобто, для мешканців окреслених регіонів та молоді певні зміни на краще у статусі науковця в українському суспільстві відбуваються, але їх результат ще не призводить до високих оцінок престижу професії вченого у представників цих категорій.

¹ Градації змінних аналогічні вказаним у описі попередніх регресійних моделей.

² Зафіксована відмінність на рівні статистичної тенденції.

Привабливість професії вченого для українців

Уявлення про оцінку українцями престижу професії вченого було б неповним без розгляду привабливості для них професії вченого та чинників, які б могли слугувати її підвищенню.

Показником привабливості наукової діяльності є бажання працювати у науково-дослідній установі за умов наявності відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня. Як бачимо з табл. 8, таке бажання притаманне достатньо невеликій частині опитаних – лише 5,2 % з тих, хто відповів на запитання. При цьому, статистично значущої різниці у частці тих, хто має такі плани, серед осіб молодого та середнього віку, які становлять собою найбільш перспективний контингент для поповнення чисельності наукових кадрів, зафіксовано не було. Також впадає у око і достатньо суттєва кількість осіб із вказаних вікових категорій, які обрали альтернативу «це мене не стосується», що характерно для осіб середнього віку, порівняно з молоддю (45,9 % проти 30,9 % відповідно), якій, натомість, частіше важко визначитись з відповіддю на це запитання (22,3 % проти 12,5 %) ¹.

Таблиця 8. Наявність планів працювати у науково-дослідній установі у представників різних вікових категорій, % ²

Плани щодо роботи у НДУ	Молодь	Особи середнього віку	Особи старшого віку	Загалом
Так	7,2	5,1	3,3	5,2
Ні	38,1	35,3	16,7	30,2
Важко відповісти	22,3	12,5	6,8	13,7
Вже працюю	1,5	1,3	2,4	1,7
Це мене не стосується	30,9	45,9	70,9	49,2
N	528	632	546	1706

Ще частіше, ніж молодь загалом, небажання працювати у науково-дослідних установах висловлювали особи, які навчалися під час опитування: серед них 45,8 % задекларували відсутність планів щодо подальшої роботи у цих організаціях.

Водночас, чимала частка респондентів визнає, що вчених в Україні набагато менше, ніж необхідно – таких у цілому по масиву 36,6 %. При цьому найбільшою частка тих, хто обрав цю альтернативу, є серед осіб молодого та середнього віку (41,1 % та 39,4 %), тоді як серед осіб старшого віку таких лише 29,2 % ³. Так само, як

¹ Значущість відмінностей визначено з застосуванням z-критерію з поправкою Бонфероні, $p = 0,01$.

² Відсотки наведено до кількості тих, хто відповів на запитання.

³ Значущість відмінностей перевірено з застосуванням z-критерію з поправкою Бонфероні, $p = 0,01$.

і щодо відповідей на інші питання стосовно стану справ у вітчизняній науці, є суттєвою частка осіб, яким важко відповісти на запитання, що є найвищою у осіб старшого віку (48,5 %) порівняно з молоддю (33,7 %) та особами середнього віку (38,7 %) ⁴.

Таблиця 9. Уявлення про мотиви вибору професії вченого представниками різних вікових категорій, % ⁵

Мотив	Загалом у 2003 році ⁶	Загалом у 2008 році	Молодь	Особи середнього віку	Особи літнього віку
Прагнення реалізувати свої здібності	41	33,8	36,1	34,2	31,2
Прагнення до пізнання нового	38	31	34,2	33	25,8
Можливість принести користь суспільству	49	27,4	27	29	26,1
Сімейні зв'язки та традиції	17	20,9	23,4	21,6	17,7
Розмір зарплати	11	19,4	18,1	21,9	17,9
Можливість спілкуватися із собі подібними	15	13,2	14,3	11,9	11,4
Престижність професії	13	13,2	12,9	14,2	12,3
Відсутність сильних фізичних навантажень	6	6,7	7,6	7,2	5,1
Випадковий збіг обставин	5	5,5	6,7	5,9	3,9
Інше	0	0,5	0,2	1,1	0,2
Важко відповісти	8	22,5	19,6	19,8	28,3

Спробуємо відповісти на запитання, чим зумовлене низьке бажання українців обрати наукову кар'єру. Перш за все, звернемось до уявлень населення щодо мотивації вибору науковцями своєї професії, які демонструють намагання українців його раціонально обґрунтувати відповідно до власних цінностей та переконань. У табл. 9 подано думки різних вікових категорій населення щодо того, якими мотивами керувалися науковці при виборі професії. Порівнявши дані за 2003 та 2008 роки, бачимо, що перші три мотиви, які суттєво випереджають інші, залишилися без змін – це прагнення реалізувати свої здібності, прагнення до пізнання нового та можливість дати користь суспільству (загалом по масиву у 2008 році – 33,8 %, 31 % та 27,4 % відповідно). Хоча за 5 років можливість давати користь як спонукання до вибору наукової кар'єри суттєво втратила свої позиції (значущість цього

⁴ Значущість відмінностей перевірено з застосуванням z-критерію з поправкою Бонфероні, $p = 0,01$.

⁵ Сума відсотків по стовпчиках не дорівнює 100, позаяк допускалося обрання декількох варіантів відповіді.

⁶ Дані за 2003 рік цитуються за: [2, с. 143].

мотиву вказує приблизно на 20 % опитаних менше), тоді як прагматичніші міркування набули більшої ваги, зокрема, прагнення реалізувати свої здібності та розмір зарплати (частка осіб, які вказали ці мотиви, зросла приблизно на 6 % та 9 %).

Щодо вікових відмінностей в уявленнях щодо вибору професії вченого, то серед осіб старшого віку є майже на 10 % більшою, ніж серед молоді та осіб середнього віку, кількість осіб, яким важко визначитись з відповіддю на запитання та, навпаки, приблизно настільки ж меншою кількість осіб, які розглядають прагнення до пізнання нового як мотив до вибору професії науковця¹.

З огляду на окреслені українцями мотиви до вибору професії вченого, вималюється такий загальний портрет її представника: це є націлена на пізнання нового людина, для якої реалізація своїх пізнавальних здібностей та принесення користі суспільству є важливішими, ніж власний добробут. Очевидно, що, на думку респондентів, таких в українському суспільстві небагато, чим і зумовлюється значна частка тих, хто вважає, що вчених в Україні менше, ніж потрібно. Що в цьому разі слід робити для залучення молоді до наукової сфери? Більшість респондентів вказує на необхідність збільшення заробітної платні вченого та вирішення житлового питання (77,2 % та 59,4 % опитаних), дещо менш популярними засобами є наявність перспектив кадрового росту та підвищення престижу професії вченого (33 % та 29,5 % респондентів). З суттєвим відривом від запропонованих засобів підвищення привабливості наукової сфери для молоді йде забезпечення доступу до сучасного обладнання і наукової літератури, яке вважає дієвим засобом 16,1 % опитаних. При цьому, саме щодо цього заходу було зафіксовано існування вікових відмінностей у думках населення: так, молодь та особи середнього віку більш схильні надавати йому значення, аніж особи старшого віку (18,7 % та 17,5 % проти 12,1 % відповідно)².

Таким чином, констатуємо, що попри певну повагу населення до науковців, яка дістає відображення в оцінках престижу професії вченого, більшість українців не декларує планів щодо праці у науково-дослідних установах. При цьому, судячи з запропонованих заходів для підвищення привабливості наукової сфери для молоді, основною причиною такого небажання є низький рівень оплати праці представників цієї професії. Водночас, молодь та особи середнього віку зазначають і необхідність поліпшення умов

праці, які можуть дати можливість принаймні адекватної реалізації науковцями свого професійного потенціалу.

Висновки

Узагальнюючи дані, одержані під час розгляду вікових особливостей оцінок престижу професії вченого та стану і перспектив вітчизняної науки взагалі, зазначимо таке.

1. Загалом, українці не надто добре уявляють собі стан справ у науковій сфері та є слабо обізнаними щодо науково-практичних досягнень Національної академії наук, при цьому найважче визначити власну думку з питань, пов'язаних із функціонуванням вітчизняної науки, особам старшого віку.
2. Найбільш яскраво віковій відмінності у сприйнятті стану та перспектив вітчизняної науки прослідковуються у осіб середнього та старшого віку. Так, у осіб середнього віку вони є більш песимістичними, ніж у осіб старшого віку.
3. Престиж професії вченого в українському суспільстві є загалом вищим за середній та за період з 1994 по 2007 рік дещо зріс. В цілому оцінки престижу цієї професії слабо відрізняються у представників різних соціодемографічних груп, проте є дещо вищими в осіб старшого віку, які мешкають у сільській місцевості у Південному регіоні.
4. Попри тяжіння осіб молодого віку та мешканців Східного та Західного регіонів до позитивної оцінки змін престижу професії вченого у останні роки, сам престиж професії вченого вони схильні оцінювати як невисокий. Це свідчить про те, що зміни у позиції вченого у соціальному просторі є відчутними, однак не настільки суттєвими, щоб зумовити підвищення оцінки престижу професії вченого у представників зазначених соціальних категорій.
5. Доволі незначна частина українців активного працездатного віку планує працювати у науково-дослідних установах. При цьому саме низький рівень винагороди за працю представників цієї професії є причиною її низької привабливості, про що свідчить значна кількість осіб, які обрали цей захід як дієвий для повернення молоді до наукової кар'єри.
6. Віковій відмінності у виборі заходів, які б мали сприяти залученню молоді до наукової сфери, проявляються стосовно важливості забезпечення доступу до сучасного обладнання і наукової літератури, який більш схильні вважати дієвим особи молодого та середнього віку порівняно зі старшим. Водночас, загалом, визначення цього заходу як

¹ Значущість відмінностей перевірено з застосуванням z-критерію з поправкою Бонфероні, $p = 0,05$.

² Значущість відмінностей перевірено з застосуванням z-критерію з поправкою Бонфероні, $p = 0,05$.

такого, що стимулюватиме молодь до вибору професії науковця, є набагато менш популярним, ніж покращення рівня матеріального забезпечення, кар'єрного просування та підвищення престижу професії у суспільстві.

Відзначимо, що наведені дані щодо престижу професії науковця в українському суспільстві потребують подальшого уточнення, зокрема, у на-

прямку докладнішого визначення причин низької зацікавленості молоді науковою сферою, яка, очевидно, не може зводитись до пояснення суто низькою оплатою праці. Крім того, є необхідними і подальші студії престижу професій і занять на загальнонаціональному рівні, які є важливим джерелом інформації про характер змін, що відбуваються у вітчизняному суспільстві.

1. Академічна наука і науковці в сучасній Україні (за результатами наукового дослідження) / [підготував В. М. Ворона та ін.]. – К. : НАНУ Інститут соціології, 1998.
2. Мартинюк І. Академічна наука у громадській думці та в оцінках експертів / І. Мартинюк, Н. Соболева // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 1. – С. 134–152.
3. Мартинюк І. Особливості колективних уявлень населення щодо ситуації в національній науці / І. Мартинюк // Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг / [наук. ред. В. Ворона, М. Шульга]. – К. : Інститут соціології НАНУ, 2006. – С. 292–299.
4. Мартинюк І. Оцінка населенням України ситуації у вітчизняній науці / І. Мартинюк // Українське суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг / [наук. ред. В. Ворона, М. Шульга]. – К. : Інститут соціології НАНУ, 2008. – С. 222–231.
5. Оксамитна С. Ієрархія престижності професій і занять / С. Оксамитна, А. Патракова // Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін // [наук. ред. В. Ворона, М. Шульга]. – К. : Інститут соціології НАНУ, 2007. – С. 170–179.
6. Оксамитна С. М. Престиж професій і занять в українському суспільстві / С. М. Оксамитна // Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки. – 2002. – Т. 20. – С. 39–47.
7. Пилипенко В. Академічна наука в дзеркалі соціології / В. Пилипенко // Українське суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг / [наук. ред. В. Ворона, М. Шульга]. – К. : Інститут соціології НАНУ, 2008. – С. 242–247.
8. Путь в науку: Социальные аспекты воспроизводства научных кадров / [С. А. Войтович, С. А. Макеев, В. И. Тарасенко и др.] ; под ред. В. Ф. Черноволенко. – К. : Наукова думка, 1991.
9. Соболева Н. Динаміка престижу професій вченого в Україні / Н. Соболева // Українське суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг / [наук. ред. В. Ворона, М. Шульга]. – К. : Інститут соціології НАНУ, 2008. – С. 232–241.

L. Malysh

OPINIONS OF UKRAINIAN PEOPLE ABOUT PRESTIGE OF SCIENTIST PROFESSION: AGE ASPECT

The article analyzes age features of estimates of prestige of scientist profession in Ukrainian society. Author's interpretations of the obtained data are based on analysis of people judgments concerning current state of Ukrainian science, its role in the social development, motivation to choose science as a career path.

Keywords: prestige of scientist profession, scientist, Ukrainian science.